

УКРАЇНА ТА РОСІЙСЬКЕ НЕОІМПЕРСТВО: ВІД КОНТРОЛЮ НАД ТЕРИТОРІЄЮ ДО ВІЙНИ ЗА ІДЕНТИЧНІСТЬ

© Наталія
НЕЧАЄВА-ЮРІЙЧУК

DOI: [https://doi.org/10.30525/
978-9934-26-709-3-6](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-6)

Екзистенційна потреба у розширенні – сутність кожної імперії. І кожен етап її життєвого циклу: від зародження до занепаду через розквіт залежить від спроможності задоволення цієї потреби. Оглядаючись в історичне минуле, фіксуємо особливу динаміку розвитку кожної імперії. Вона забезпечується насамперед внутрішніми чинниками, зокрема, ефективністю управління й спроможністю забезпечення високого рівня державного контролю в усіх видах життєдіяльності, економічним потенціалом та адаптивністю до зовнішніх змін. Саме це формує тяглість імперської політики авторитаризму попри зміни форм політичної організації влади, що найбільш яскраво підтверджується прикладом російського імперіалізму. Попри циркулюючий в історичному дискурсі наратив про розпад Російської імперії у 1918 р., разом із Німецькою, Османською та Австро-Угорською, вона продовжила своє існування і у XX, і у XXI ст.

Глибинні трансформації, що відбулися з російським імперіалізмом у добу глобального

воєнного протистояння 1914–1918 рр., дозволили не просто зберегти імперію, але й посилити її вплив на геополітичній арені у XX ст. Лише через понад сто років – після розв’язання Кремлем сучасної війни проти України в ювілейний від початку Першої світової війни рік – 2014, концептуальне переосмислення геополітичних наслідків Першої світової війни, а разом із ним – сутності природи сучасної Російської держави наповнюється новим змістом. Стає очевидним, що об’явлений істориками розпад Російської імперії в результаті Першої світової війни був ілюзією, міражем, який не дозволив побачити глибинної сутності трансформаційних процесів на теренах однієї із найбільших імперій у світовій цивілізації. Побудова «держави нового типу» (СРСР) та розбудова демократичної Росії (після її падіння) дозволили зберегти Російську імперію у нових форматах. Перша трансформація – від царизму до радянського «федералізму» – створила нову інституційну рамку її функціонування. Формування й утвердження комунізму як ідеологічного базису дозволили знайти «агентів» нового режиму у колишніх імперських колоніях й інкорпорувати спробу їхнього національного самовизначення та державобудівництва в оновлену імперську модель. Проголошений інтернаціоналізм став ширмою для нового російського імперіалізму.

Імперська сутність радянського режиму стала очевидною у 1917–1922 рр., коли під гаслом «Мир – народам! Землю – селянам!» більшовики розпочали війну за відновлення тотального контролю над колишніми землями Російської імперії. Їм вдалося: новий імперський центр (спершу – Петроград, а з 1922 р. – Москва) практично повністю відновив контроль над народами й територіями колишньої імперії. Створена ними держава нового типу продемонструвала тяглість традиції імперського авторитаризму із нехтуванням правами поневолених народів. Наступні ігри із конституцією, формалізацією права на вихід із так званого союзу та формування жорсткої владної вертикалі підсумували пророблену Леніним та його прибічниками роботу. Доба сталінізму повинна «навечно» зацементувати «нерозривність» зв’язків й «братерство» народів, що увійшли до СРСР. Однак неефективне управління ресурсами та нездатність сформувати абсолютну лояльність до режиму серед народів, що були насильницьким методом включені до складу союзу, призвели до соціально-економічної та суспільно-політичної кризи, наслідками якої стали падіння соціалістичного блоку, розпад Югославії та СРСР.

І саме тоді, у 1980–1990-х роках, у науковому дискурсі актуалізується питання про природу імперій й сутність радянського режиму. Наприкінці XX – на початку XXI сторіччя сформувалися наступні типологічні визначення радянської імперії: поліетнічна, неоросійська, колоніальна, постколоніальна,

посттеократична, неперервна, тоталітарна, імперія позитивної дії, імперія націй тощо¹. З-поміж іншого, дослідники звертають велику увагу на історичну тяглість традицій політичного управління й, зокрема, на особливості взаємовідносин Москви (як радянської столиці – імперського центру) з національними республіками, насамперед Україною. Андреас Каппелер у своїй відомій праці «Росія як поліетнічна імперія», обґрунтовує ідею про імперську сутність радянської влади. Він зазначає, що хоча територія Російської імперії від потрясінь Першої світової війни та революції звузилася до розмірів великоросійської центральної області, більшовикам вдалося відновити контроль над більшістю національних окраїн і навіть розширити територію свого контролю на сході за рахунок Бухарського емірату та Хівинського ханства². Дослідник наголошує на контроверсійності політичних рішень ідеологічному базису більшовизму й відзначає, що дії більшовиків «визначалися в першу чергу жадобою влади й світовим революційним експансіонізмом», а їхні методи були засновані на принципі «divide et impera» («розділяй та владарюй»). Врешті більшовикам вдалося консолідувати державу як поліетнічну імперію, оформлену як федерацію народів, несуб'єктних, без найменшого шансу вийти з неї мирним шляхом.

І хоча дана праця побачила світ у 1992 р., її автор уже тоді сформулював актуальне для сьогодення питання: «Що залишиться від понад чотирьохсотлітньої Російської імперії?», яке у його роботі залишилося риторичним. А. Каппелер зазначив: «Що збережеться найближчим часом – то це поліетнічна імперія Російської федерації», одночасно розмірковуючи про те що, в обсязі, який Російська імперія мала всередині XVII ст., а потім знову під час громадянської війни, «поліетнічна Російська імперія могла б існувати й далі»³. Що і відбулося наприкінці 1990-х – на початку 2000-х із системними намаганнями зберегти контроль над вже незалежними державами, що колись були сателітами Москви. Принцип залишився той самий – розділяй та владарюй і щодо Молдови, і щодо Вірменії та Азербайджану, Грузії й, зрештою, України.

А. Каппелер сформував основи розуміння та дослідження сучасної Росії як держави з тривалою імперською традицією. Її форми організації змінюються, однак незмінним залишається збереження контролю над периферією, прагнення відновлення впливу на втрачених територіях та, що, на нашу думку,

¹ Гриневич Л. В. Чи був Радянський Союз імперією, а Радянська Україна – колонією: контури сучасних наукових підходів. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. URL: https://historypages.kpi.ua/article/view/189577/pdf_94

² Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад. Львів: Видавництво католицького університету, 2005. С. 281.

³ Каппелер А. С. Вказ. пр. С. 295–296.

фундаментально, – імперська ідентичність еліт. Останнє є визначальним для зовнішньої політики. Падіння імперії можливе лише із руйнуванням імперської ідентичності. В іншому випадку мова може йти лише про зміну форм та форматів.

За визначенням Великої української енциклопедії, імперія – «історична форма державного устрою, притаманна великим монархічним державам із багатонаціональним складом населення та значними територіями, здобутими переважно силовим шляхом»; або ж «специфічний тип політичної системи, що характеризується силовим домінуванням центру над периферією, прагненням до поширення глобального впливу»⁴.

Серед підходів до визначення імперій знаходимо як ті, що розглядають її як «обширну державу, що ввібрала до свого складу території інших народів і держав», так і такі, що розглядають її як «державу з військово-політичним пануванням над населенням» або ж «великий політичний організм, що править територіями поза межами своїх вихідних кордонів», який має «серцевинну територію», жителі якої становлять панівну національну (етнічну) групу цілої системи⁵.

Водночас, аналізуючи природу імперії, неможливо не звернутися до економічної складової, яка в умовах XXI ст. відіграє вагомую роль у геополітиці, де не лише продовжує зберігатися імперія класичного типу (як от Російська), але й здійснюються спроби формування імперій нового типу, де soft-power відіграє ключову роль, а економіка стає одним із стовпів (поруч із цифровізацією усіх сфер життєдіяльності) сучасної неоколоніальної залежності (до прикладу, політика «один пояс, один шлях» Китаю). Фактично мова йде про покриття цілого простору світ-економіки супердержавою або ж, точніше, імперією⁶. За означенням І. Валлерстайна, світові імперії, – це «широкі політичні утворення, котрі відрізнялися багатоманітністю культурних кодів і які в періоди експансії руйнували і/або поглинали слабші міні-системи і світ-економіки, та вивільнювали їх у періоди «стискання чи занепаду»⁷.

У другій половині XX ст., у форматі СРСР, Російській імперії вдалося досягти максимального, на думку авторки, успіху на світовій геополітичній арені. Ставши однією із двох наддержав, вона перетворилася

⁴ Ветринський І. М. Імперія. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Імперія>

⁵ Див. Гломозда К. Ю. Визначення імперії як проблема сучасних імперіологічних студій. *Наукові записки. Історичні науки*. 2013. Том 143. С. 55–63.

⁶ Див. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV – XVIII ст. Том 1 : Структура повсякденності: можливе і неможливе. Київ : Основи, 1995. 543 с.

⁷ Цит. Гломозда К. Ю. Вказ. пр. С. 57.

на центр прийняття глобальних рішень та впливу на країни Центрально-Східної Європи (країни Варшавського договору), частково – Азії, Африки, Латинської Америки. Її фізичні кордони були визначені системою Ялтинсько-Потсдамських договорів.

В умовах біполярного світоустрою доби Холодної війни світ був поділений на сфери впливу СРСР та США, де простір контролю СРСР виходив далеко за межі його реальних кордонів. Здійснювати останній було можливо лише через формування систем залежностей: від військово-політичних та ідеологічних (як от Центрально-Східна Європа, ряд азійських і навіть латиноамериканських держав (Монголія, В'єтнам, Куба тощо) до економічних (до прикладу, країни Африки), де економічний базис формував ідеологічну залежність.

Дана модель імперського впливу Москви випадає із класичної колоніальної логіки XIX ст. Її формування у XX ст. розкриває багаторівневу природу сучасної Російської імперії, де домінування на світовій політичній арені досягається через рефлексивне управління політичними режимами та інтеграцію еліт, а не виключно територіальним контролем. Водночас зберігаються й класичні риси: прагнення тотального контролю над територіями, що вже «традиційно» вважаються сферами впливу кремля, насамперед, колишніми республіками Радянського Союзу, у першу чергу, Україною.

Серед теоретичних рамок, що пояснюють сутність сучасного російського імперіалізму, – підхід А. Круглашова, відомого українського науковця. Він пропонує аналіз сучасної зовнішньої політики Росії крізь призму авторської концепції ретроімперіалізму. Прагнення повернути статус «наддержави» з боку Росії, її спроби відновити втрачену імперську державність, встановити контроль над колишнім радянським і імперським простором через методи та інструменти класичного імперіалізму, зокрема, військової експансії, є нічим іншим, як свідченням ретроімперської логіки. Героїзація імперського минулого Росії, обґрунтування доцільності й критичної необхідності для розвитку жорсткої централізації, імперської агресії та анексії земель, формування некритичного ставлення до історії та сучасної політики Кремля підтверджують її. З огляду на це, будь-які формування нових альянсів за участі колишніх сателітів – загроза для існування самої сучасної російської держави, що знову ж таки проявилось у зростанні напруження між РФ та Заходом в контексті розширення НАТО та формування Східного партнерства. Практичний поворот до ретроімперіалізму, як наголошує науковець, відбувся в останні роки першої декади XXI ст., у 2008 р. Тоді правляча верхівка РФ, легітимізуючи режим консолідованого авторитаризму, «розпочала «синтезувати» попередні імперські та великодержавні концепції

(Москва – Третій Рим, Грецький проєкт, Панславістські концепції, євразійство, неоєвразійство)», а й агресивно реалізовувати їх на практиці⁸. Теоретична рамка ретроімперіалізму забезпечує розуміння історичної тягlosti російського імперіалізму та сучасну легітимацію ревізіоністських претензій з боку Москви на «ісконно русские землі».

Водночас, сучасна російська політика, вважаємо, інтегрувала в собі повернення до минулого як у контексті відновлення домінування на контрольованих колись територіях, так і щодо реалізації ідеї «світової революції», що у сучасній інтерпретації постала як ідея «русского міра» через комбінування військових та невійськових засобів впливу. Досягнення цієї імперської мети в умовах глобалізованого й цифровізованого суспільства неможливо виключно традиційними військово-політичними засобами, що обумовлює переосмислення та розширення інструментарію гібридного впливу, застосовуваного російським агресором сьогодні. Серед фундаментальних – маніпуляція ідентичністю, що в умовах триваючої з 2014 р. російсько-української війни набула особливого масштабу. Мова йде про чітке розмежування між «своїми» – «чужими». Здійснення політики ідентичнісного бінарності дозволяє правлячим колам РФ досягти наступні цілі:

- 1) консолідації російського суспільства та його подальшої мобілізації на війну;
- 2) формування чіткого й простого для сприйняття широким загалом образу «ворога», що загрожує усьому російському;
- 3) впливу на самоідентифікацію населення держав Центрально-Східної Європи, більшість із яких мають власний історичний шлейф взаємовідносин з Москвою.

Ідентичнісний розкол, над формуванням якого активно працює Москва, призводить до поляризації суспільств, посилення внутрішньополітичної турбулентності, поширення євроскептицизму, популізму й, відповідно, посилення проросійських політичних сил у різних державах Центрально-Східної Європи. Дані процеси відбуваються в контексті гібридної війни РФ проти України та євроатлантичної інтеграції в цілому.

Одночасно триває делегітимізація суб'єктності України як незалежної держави та заперечення суб'єктності українського народу. У цих процесах російська сторона використовує контроверсійні наративи та маніпулятивні підходи, тим самим намагаючись зруйнувати позитивну самоідентифікацію серед українців, з одного боку, та посилити негативне сприйняття України та українців в глобальному та регіональному інформаційному просторі, з іншого.

⁸ Круглашов А. Восточное партнёрство в системе европейской (не) безопасности. URL:

Впливаючи на процеси самоідентифікації через широкий й різноманітний інструментарій інформаційних та гібридних засобів, кремль ослаблює внутрішню резистентність індивіда та має до неправдивої інформації та фейків і формує тим самим некритичне та лояльне до маніпулятивних наративів суспільство як всередині самої Росії, так і за її межами. Намагаючись встановити контроль над ідентичностями, Москва ґрунтується насамперед на екзистенційності потреби кожної людини у власній ідентичності. Й встановлення подібного контролю, маніпулювання ідентичностями, що сьогодні кремль робить насамперед із власним населенням, одночасно намагаючись мультиплікувати цей досвід у глобальному вимірі, має на меті змінити картину світу на користь «руського міра», що на думку авторки дуже корелюється із оруелівським «1984-м».

Таким чином, розвертаючись у бік минулої величі та прагнучи її відновити (ретро), РФ використовує новий концептуальний підхід, де через вплив на свідомість й ідентичність відбувається формування російського неоімперства, що прагне не просто відновити свою велич, а встановити одноосібне домінування на світовій геополітичній арені. Ключову роль у цьому процесі відіграє інформаційно-психологічна складова, яка повинна забезпечити творення глобального російського простору. Певною мірою – віртуального, однак від цього не менш реального, адже основне прагнення Москви – контроль над процесами прийняття рішень, що сьогодні досягається і без присутності військ, зокрема, через рефлексивне управління та контрольований хаос.

Водночас реалізація російського імперського проекту сьогодні, як і майже чотири століття тому, неможлива без України, адже саме включення України до складу Московського царства стало її початком, а участь українців у її розбудові забезпечило її подальший розквіт. І хоча в історії немає умовного способу, переконана, без України російський імперський проект навряд чи б набрав такої сили. Оглядаючись у 1654 р., бачимо: Переяславська рада стала вікном можливостей для Московського царства, яке не просто розширило свої території, але й отримало легітимацію своєї геополітичної ваги у критичну добу європейської історії та додатковий потенціал сили, що дозволив розпочати активну експансію на Захід та Південь⁹.

Наслідком розширення кордонів Московського царства стала його трансформація у Російську імперію, засновану на експансіонізмі, – територіальному та духовному. Новий правитель – спершу цар, а з 1721 р. – імператор

⁹ Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для українського народу. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/pereyaslavska-uhoda-1654-roku-istorychni-uroky-dlya-ukrayinskoho-narodu>

всеросійський Петро I здійснював відверту політику терору щодо всіх тих, які могли потенційно чинити йому спротив. Було очевидним, що існування «інших» – за мовою, вірою, традиціями, культурою тощо, унеможлиблює успіх «петровських реформ». Серед тих, кого було необхідно тотально підкорити або знищити – українці, саме існування яких ставило під сумнів потенціал реалізації петровських задумів. Криза відбулася у 1708 р., коли Іван Мазепа, радник царя Петра I, виступив проти його намагань знищити Україну, уклавши військовий союз із шведським королем Карлом XII. Ще в ході російсько-шведської війни Петро I розпочав терор проти українства. У листопаді 1708 р. російські війська під командуванням О. Меншикова не лише вщент зруйнували й спалили гетьманську столицю Батурин, а й вбили усе населення міста, включаючи жінок та дітей. За деякими даними, було вбито від 12 до 15 тис. осіб, з яких 6–7,5 тис. – мирне населення. Як писали французькі часописи того часу, «усі мешканці Батурина без огляду на вік і стать вирізані, як наказують нелюдські звичаї москалів... Ціла Україна купається у крові»¹⁰.

Політика фізичного терору щодо України, започаткована Петром I, була продовжена і ним самим, зокрема, у Лебедині у 1709 р.¹¹, і його наступниками. Однак на цьому перший російський імператор не зупинився. Привласнюючи історичну самоназву українського народу – русини, та його держави – Русі, Петро I здійснив велику історико-політичну маніпуляцію, за допомогою якої вплинув на процеси політичної самоідентифікації московитів, які упродовж наступних століть стали великоросами – росіянами.

Останнє не було б можливим без задіяння релігії й церкви, реформа якої також була проведена Петром I. В результаті релігійної реформи православна церква була повністю підпорядкована царю. Без жодних церковних обговорень, царським маніфестом 5 лютого (25 січня) 1721 р. на чолі церкви у тоді ще Московському царстві стала Духовна Колегія, що замінила Помісний Собор. А вже після проголошення імперії, у травні 1722 р. на чолі «Святейшого Правительствующого Синоду», що замінив Колегію, було поставлено «око государеве» – обер-прокурора¹². Таким чином, російське православ'я було перетворено на інструмент державної імперської політики. Саме Петро I задав інституційні

¹⁰ Комарова О. Російська різанина в Батурині: що сталося 310 років тому? Радіо Свобода. 2 листопада 2018 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29579186.html>

¹¹ Скрипка Д., Тарабан Ю. Каральна політика Петра I та руйнування автономії Гетьманщини: «Лебединська катівня» як знищення політичної еліти. Консенсус. 2026. № 1. URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/212>

¹² Євсєєва Т. Церковна реформа Петра I. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0205T/>

рамки розвитку російського імперства та основні напрямки державної політики забезпечення його існування: експансіонізм у всіх формах – від територіального до духовного й ідентичнісного.

У XIX ст. Сергій Уваров, російський державний діяч, міністр народної освіти Російської імперії, сформулював ідеологічну тріаду «Православ'я, самодержавство, народність», що представляє не просто основні стовпи російського імперіалізму, а необхідні внутрішні умови забезпечення його життєстійкості. У радянські часи імперія продовжила функціонувати в історично визначеній парадигмі, де експансія зовнішня підкріплювалася внутрішньою мобілізацією на підтримку режиму через віру, владу та народність. Щоправда, православ'я було замінене комуністичною ідеологією, самодержавство – центральним комітетом комуністичної партії, а народність – єдиним радянським народом. Після розпаду СРСР – православ'я повернуто у новий концепт державності, де імперська велич XIX – початку XX ст. була інкорпорована у радянський символізм. Так було сформовано сучасну гібридну ідеологічну модель, у якій поєдналися взаємовиключні елементи: імперська традиція, радянський міф та релігійне відродження (що згодом трансформувалося у релігійний фанатизм). Православ'я у сучасній російській імперській моделі сакралізує владу та формує уявлення про «руській мір» як глобальний простір без кордонів та жодних інших фізичних обмежень. Образ «православних», що утверджується РПЦ, відповідає насамперед великодержавним російським інтересам, але аж ніяк не постулатам віри в Христа, про що свідчить наказ XXV Всесвітнього російського народного собору від 27 березня 2024 р. У ньому наголошується: «З духовно-моральної точки зору спеціальна військова операція є Священною війною, в якій Росія і її народ, захищаючи єдиний духовний простір Святої Русі». Незалежна Україна повинна бути знищена, а її територія повинна увійти до складу РФ. «Возз'єднання» українців та росіян повинно «стати одним із пріоритетних завдань зовнішньої політики Росії», яка повинна повернутися до «існуючої більше трьох століть доктрини триєдності російського народу», який складається з «великоросів, малоросів і білоросів»¹³.

Дане рішення іще раз підтверджує критичну важливість для сучасної Москви України як ядра імперії, без якого вона просто перестане існувати. Варто наголосити, що процес формування концепту триєдиного російського народу розпочався ще наприкінці XVII – на початку XVIII ст. й особливого значення набув наприкінці XVIII ст. «як засіб легітимації російських імперських

¹³ Злива З. РПЦ закликала вірян на «священну війну» з Україною. *Детектор медіа*. 2024. 28 березня. URL: <https://detector.media/infospace/article/224768/2024-03-28-rpts-zaklykala-viryany-na-svyashchennu-viynu-z-ukrainoyu/>

претензій на українські землі поділеної Речі Посполитої»¹⁴. Теоретичний концепт був реалізований у практичній площині: через політику терору і заборон. І оскільки українці своєю самобутністю, державотворчим потенціалом та здатністю до самоорганізації ставили під загрозу саме існування імперії, спершу російське самодержавство, а згодом і радянська влада, зробили усе можливе, аби розчинити українців у російському – радянському народі. Заборона друку книг українською мовою, окрім церковних, Петром I (1720), друку та використання українських букварів (1769), запровадження російської мови як обов'язкової для всіх богослужінь та викладання у всіх школах імперії (1784), Валувський циркуляр (1863) та Емський указ (1876), визнання української культурної діяльності як шкідливої для імперії (1908), репресії проти українців та активна русифікація в роки радянської влади¹⁵ – неповний перелік заходів, спрямованих на знищення українства та всіх його проявів. Одночасно тривав процес інкорпорації українців у процес розбудови імперії, спершу класичної Російської, згодом – радянської Російської.

Кризи імперіалізму у XX ст. призвели до ліквідації імперій: спершу континентальних в результаті Першої світової війни, а згодом й решти європейських в результаті процесів деколонізації після завершення Другої світової війни. Російська імперія випала із цього списку. Вона змогла пережити кризу 1917 р., трансформувавшись у Радянську Росію (з 1922 р. – СРСР). Однак так і не вийшла із кризи 1991 р. – розпаду СРСР. І в першому, і у другому випадку єдиним можливим варіантом збереження імперії було продовження її розширення. І якщо у 1918–1922 рр. цей процес в цілому відбувся, то у 1991 р. Москва не змогла втримати під своїм контролем усі колишні радянські республіки, не кажучи вже про країни соціалістичного табору. Імперію охопила криза, що потребувала негайного вирішення. Єдино прийнятним для Москви було продовження розширення та відновлення впливу на втрачені території. Було запропоновано формат СНД, що мав би змінити Радянський Союз, однак він також не дав бажаного результату. Україна, будучи державою-засновником та учасником цього проєкту, так і не стала членом СНД, оскільки відмовилася ратифікувати його статут.

Збереження контролю над Україною – ключове питання для існування Російської держави. Без України – це вже недоімперія, що перебуває на стадії свого розпаду. У 1992 р. Москва зробила невдалу військову спробу захопити

¹⁴ Наджафов І. Одиннард: як виник міф про «історичну єдність» України та Росії. *Детектор мегія*. 2023. 3 листопада. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/33382/2023-11-03-odynnarod-yak-vynyk-mif-pro-istorychnu-iednist-ukrainy-ta-rosii/>

¹⁵ Хронологія утисків української мови. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хронологія_утисків_української_мови

Крим¹⁶ та поставити під сумнів суб'єктність та територіальну цілісність Української держави. Компенсувати її кремль спробував політико-економічним тиском та інформаційною війною проти Українського суверенітету¹⁷. АР Крим стала одночасно полем битви та інструментом Москви у її прагненні зберегти вплив на Україну. Одночасно 1990-ті роки засвідчили слабкість позицій ельцинського режиму у збереженні російського великодержавства. Ослаблення позицій кремля відбулося на всіх рівнях: від внутрішнього до міжнародного. Криза, що охопила РФ, могла призвести до остаточного колапсу імперії. Перша російсько-чеченська війна 1994–1996 рр. закінчилася поразкою Москви, Хасав'юртівськими угодами та де-факто незалежністю Ічкерії¹⁸, чий приклад міг надихнути й інші народи, що були включені до складу РФ упродовж попередніх століть імперського панування. Цього Москва не могла допустити, тож друга російсько-чеченська війна (1999–2009), під час якої відбулася зміна режиму в Москві (до влади прийшов нинішній президент РФ В. Путін) була проведена під прапором терору. Під час її найактивнішої фази у 1999–2002 рр. загинуло понад 125 тис. мирних жителів, що значно перевищує кількість загиблих військових з обох сторін¹⁹.

Відновлення контролю над Ічкерією стало першим кроком на шляху повернення до політики експансіонізму. Сучасна криза російської державності, що розпочалася у 1991 р., була тим самим призупинена, однак вихід з неї був можливим лише через швидкі перемоги на зовнішніх фронтах. Враховуючи динаміку розвитку ситуації на міжнародній арені, де 17 лютого 2008 р. було проголошено незалежність Косово за підтримки США і без урахування позиції Москви, Росія як імперія повинна була відреагувати швидко й агресивно. Що і було зроблено у Грузії буквально через півроку після цього.

Повертаючись до передісторії російського військового вторгнення у Грузію у серпні 2008 р., варто відзначити, що в результаті Революції Троянд 2003 р. та приходу до влади М. Саакашвілі, Москва втратила свій вплив на Тбілісі. Тоді, зайнята вирішенням внутрішніх питань, вона не змогла нічого вдіяти і Грузія

¹⁶ 1992. Перша битва за Крим / Історія Української незалежності. Відео. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gWLAdcPZkww>

¹⁷ Кримська автономія: толерантність України і лицемірство Росії. URL: <https://nsju.org/novini/krymska-avtonomiya-tolerantnist-ukrayiny-i-lyczemirstvo-rosiyi/>; Суліковська О. Російський слід: хто і навіщо створював кримську автономію. Чого ми не знаємо про референдум 1991 року в Криму? URL: <https://theukrainians.org/news/rosijskyj-slid-hto-i-navishho-stvoryuvav-krymsku-avtonomiyu-chogo-my-ne-znayemo-pro-referendum-1991-roku-v-krymu/>

¹⁸ Карпович Б. Чеченська війна: криваві уроки Кавказу. URL: <https://www.karpaty.net.ua/chechenska-vijna-kryvavi-uroky-kavkazu/>

¹⁹ Друга Чеченська війна. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0930N/>

опинилася за межами прямого імперського впливу. Однак у 2008 р. ситуація докорінно змінилася. Придушення чеченського спротиву посилило позиції путінського режиму всередині країни. Нехтування позицією Москви у косовському прецеденті не могло не викликати прагнення реваншу з боку російського суспільства, не кажучи вже про політичну еліту з її імперськими амбіціями. А оскільки дискредитація М. Саакашвілі не спрацювала, Москва повернулася до традиційних військових засобів – відкритого силового втручання у внутрішні справи суверенної держави. 8 серпня 2008 р., у перший день Літніх Олімпійських ігор у Китаї, «неочікувано для усього світового співтовариства, з використанням важкого озброєння та авіації» Росія розпочала війну проти Грузії²⁰. Військова агресія проти суверенної держави у XXI ст. була представлена як «примус до миру», «вимушений» крок, що його робить кремль для «захисту співвітчизників»²¹, що проживають на території Абхазії та Цхінвальського регіону (більше відомого як Південної Осетії з подачі Москви). Реакція світового співтовариства виявилася досить млявою: Росія не була визнана агресором і щодо неї не було запроваджено жодних санкцій. І хоча дії російської сторони були визнані «непропорційними», а Саміт ЄС на рівні міністрів засудив одностороннє рішення Росії про визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії, світове співтовариство, на нашу думку, своїм мовчанням у 2008 р. дозволило Росії використання військових засобів для відновлення свого імперського впливу. Відсутність санкцій була сприйнята Москвою як індульгенція на майбутнє, до якого вона почала готуватися одразу після завершення п'ятиденної війни.

Російсько-грузинська війна продемонструвала уже наявні загрози з боку російського імперіалізму. Найперше, це активне використання інноваційних технологій для просування дезінформаційних наративів у локальному та глобальному інформаційному просторах. Саме перемога на інформаційному полі – використання російських наративів від російських інформаційних агентств світовими медіа²², і сформувала, на нашу думку, більш ніж поблажливе ставлення провідних держав світу до військової агресії щодо Грузії. У 2008 р. Росії вдалося створити альтернативну реальність подій у Грузії для міжнародного співтовариства.

²⁰ Нечаєва-Юрійчук Н. Грузія як тестовий майданчик для путінської політики «повернення земель»: від окупації територій до антиєвропейського курсу «Грузинської мрії». *Медіафорум* (15). 2024. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/681/704>

²¹ Нечаєва-Юрійчук Н. Від гуманітарного інтервенціонізму до безпекової дилеми: політика путінського режиму стосовно Грузії й України 2008–2022 роки. *Медіафорум* (14). 2024. С. 131–132. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/586/597>

²² Нечаєва-Юрійчук Н. Російсько-грузинське протистояння серпня 2008 року: українська інформаційна складова. *Медіафорум. Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент*. 2011. Вип. 1. С. 224–233. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/issue/view/6/6>

Взявши цей досвід за основу, вона розвинула його в Україні під час гібридного етапу сучасної російсько-української війни.

Ще одним викликом, неусвідомленим у 2008 р., однак критичним у 2014 та 2022 рр. став прецедент ревізії міжнародного права, здійснений Москвою. Визнання незалежності частини території суверенної держави не просто підриває засади міжнародного права, а ставить під сумнів справедливість міжнародного світопорядку та покарання за його недотримання окремими політичними акторами. На цьому фоні особливо загрозливо виглядала нездатність західних демократій об'єднатися заради захисту міжнародного права та їхня мовчазна легітимація практики військового «захисту співвітчизників» у XXI ст. На фоні керованих Москвою конфліктів остання була згодом використана як обґрунтування анексії АР Крим у 2014 р. та окупації частини територій Донецької та Луганської областей, а також наступного розв'язання широкомасштабної війни проти України у 2022 р.

І, власне, неідентифікованою у 2008 р. загрозою стала стратегічна мета Москви встановити контроль над ідентичністю громадян суверенної Грузії. Війна за ідентичність, розпочата в Грузії, була продовжена в Україні й розширена на інші держави не лише пострадянського простору. Росія, використовуючи традиційні військові інструменти, змістила фокус своєї уваги із контролю над територією на контроль над самовизначенням її громадян, що і засвідчує, на нашу думку, трансформацію імперіалізму у формат неоімперіалізму.

З огляду на вищесказане, виникає питання щодо доцільності розв'язання війни проти України в умовах, коли, здавалося б, інформаційно-психологічні війни та операції можуть забезпечити зміну ідентичності та контроль над нею. Однак у 2014 р. імперія опинилася у критичній ситуації. Україна, яка здавалося була під повним контролем кремля, заявила про своє прагнення стати повноправним членом Європейського Союзу. Євромайдан та Революція Гідності у 2013–2014 рр. засвідчили стійке прагнення українців європейського майбутнього. Російському ставленику В. Януковичу не вдалося розвернути ситуацію на користь Кремля і зупинити протести. Навіть використання сили не зупинило активне українство. В цих умовах Москва знову ж таки повинна була прийняти швидке рішення: як діяти, щоб зупинити вихід України з-під власної сфери впливу та заблокувати її входження до Європейського Союзу. Єдиним доступним інструментом стала війна, яка і була розпочата гібридними засобами.

Анексія АР Крим з її подальшим блискавичним включенням до складу Російської Федерації, розгортання воєнних дій на території Донецької та Луганської областей з одночасним поширенням наративів про громадянську

війну в Україні були спрямовані на досягнення стратегічної мети Москви – збереження України як частини імперії. Однак негативна реакція Заходу, запровадження санкційних обмежень, спротив українців у регіонах, які Росія традиційно вважала лояльними до себе, та внутрішня неготовність до тривалої війни сповільнили розпочатий у 2014 р. наступ. У період до 2022 р. Росія розгорнула активну дезінформаційну війну проти України, намагаючись дискредитувати саму ідею Української державності²³. Однак попри всі її намагання розвернути українців у бік відмови від власної державності, цього не відбулося. Більше того, кількість громадян України, що пишаються своїм громадянством, після початку війни Росії проти нашої держави зростає. Так, у 2010 р. таких в цілому по Україні було 62 %, у 2015 р. – 68 %²⁴. За результатами соціологічних опитувань, проведених Київським міжнародним інститутом соціології від 1992 р., кількість українців, що насамперед вважають себе громадянами України, у 2013 р. становила 50,6 %, а у переддень широкомасштабного вторгнення, у лютому 2022 р., – 64,4 %²⁵. Така динаміка не могла не хвилювати Москву, для якої існування Росії неможливе без України як органічної її частини. На фоні посилення підтримки перспективи членства нашої держави у Європейському Союзі необхідність у розширенні інструментарію впливу на внутрішньополітичні процеси в Україні посилюється.

У 2022 р. Москва повернулася до практики терору часів Петра. Широкомасштабний наступ на Україну був покликаний продемонструвати військову міць імперії та її здатність повернути собі контроль над територіями традиційними воєнними та терористичними засобами. Однак їхня ефективність виявилася переоціненою кремлем. Рівень самоорганізації українців у спротиві агресору, взаємопідтримка та допомога знівеливали усі депресивні прогнози щодо неможливості зупинити Москву. Конвенційна війна як засіб досягнення політичних цілей виявилася неефективною з огляду на вкладений ресурс та очікуваний результат. Водночас у поєднанні з інформаційно-психологічною, спрямованою на зміну ідентичності через деконструювання окремишньої української та конструювання «єдиноспільної» з росіянами ідентичності, дискредитацію,

²³ Нечаєва-Юрійчук Н. Дискредитація як інструмент руйнування державності: російські практики гібридної війни проти України. *Мегіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* (16). 2025. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/877/915>

²⁴ Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути – всеукраїнське опитування. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». Опитування. 21 січня 2025 р. URL: https://dif.org.ua/article/ukraina-edina-natsionalna-nalezhnist-identichnist-mova-ta-derzhavni-atributi-vseukrainske-opituvannya?fbclid=IwY2xjawH9kP1leHRuA2FlbQIxMAABHWB9yudvLLGUmOdREgEuFKtytI64VmRin2f_o-3STLJbsJ7tlcDyjnjdNA_aem_Hq3rk46kSQTTldpHfyDzJw

²⁵ Показники національно-громадянської ідентичності. Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>

розмивання, заперечення, заміщення, вона призводить до загострення внутрішніх соціальних конфліктів та посилення конфліктогенного потенціалу в українському суспільстві. Серед наративів, що сьогодні активно використовуються для руйнування позитивної української ідентичності: дискредитація працівників ТЦК²⁶ та цивільних, протиставлення цивільних та військових, біженців²⁷ (тих, що виїхали) та тих, хто залишився в Україні, не кажучи вже про дискредитацію Української держави²⁸.

Особливе місце посідають екзистенційні питання, що їх поширює агресор в українському інформаційному полі. Серед них: деструктивне та маніпулятивне питання, що 2022 р. циркулює в інформаційному просторі України: «що важливіше: народ чи територія?», що виконує маніпулятивну функцію, нав'язуючи хибну дихотомію вибору між взаємозалежними категоріями. Народ і територія є атрибутивними ознаками держави і втрата одного неминує тягне за собою втрату або зникнення іншого. Досить часто Росія використовувала варіації на дану тему під час окупації українських територій або з метою ослаблення підтримки нашої держави зі сторони західних партнерів у форматі «цінує людей – повинна віддати території» або ж «Україна не цінує людей – не треба їй допомагати». Сама постановка даного питання є інструментом рефлексивного впливу, через який Росія прагне ослабити резистентність українського суспільства та розмити / ослабити його національну ідентичність.

У цих умовах питання стійкості та соціальної згуртованості українців, а також єдності демократичного світу у підтримці України набувають особливої ваги: ефективний опір імперським амбіціям кремля можливий лише за умови соціальної згуртованості та спільної протидії агресору на усіх рівнях.

Україна була і продовжує залишатися ключовим інтересом Росії, оскільки саме існування суверенної Української держави заперечує можливість збереження імперської Росії. Національна ідентичність «українець» є найбільшою зброєю у сучасній російсько-українській війні, адже усвідомлення себе самостійним народом апріорі виключає можливість будь-якого зовнішнього імперського контролю. Причому це стосується не лише

²⁶ Дискредитація ТЦК та СП є частиною війни проти України: яку загрозу це несе. *Армія Inform*. 4 січня 2026 р. URL: <https://armyinform.com.ua/2026/01/04/dyskredytacziya-tczk-ta-sp-ye-chastynoyu-vijny-proti-ukrayiny-yaku-zagrozu-cze-nese/>

²⁷ Аналітичний звіт «Дискредитація українських біженців». *Центр протидії дезінформації*. 28.06.2024. URL: <https://cpd.gov.ua/reports/analitichnyj-zvit-dyskredytacziya-ukrayinskyh-bizhencziv/>

²⁸ Дискредитація України та зміна риторики про цілі агресії: як працює розпропаганда під час війни. *Укрінформ*. 26.03.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3440361-diskreditacia-ukraini-ta-zmina-ritoriki-pro-cili-agresii-ak-pracue-rospropaganda-pid-cas-vijni.html>

українців, але й усіх інших поневолених народів імперії, яка розуміє: втрата українців, яких вона визначає як частину російського народу, означає втрату його права на імперський контроль не лише українських земель, але й руйнує сформований століттями імперський наратив та ставить під сумнів легітимність її домінування над іншими народами. Український спротив імперським амбіціям Москви – шанс для інших народів утвердити власний суверенітет та звільнитися від імперського впливу, що, до речі, підтверджує факт відновлення суверенітету Азербайджану над Нагірним Карабахом у 2023 р. А для Москви – це шлях до остаточного колапсу імперії, неминучого, хоч наразі і не визначеного у часі, адже саме її існування на пряму залежить від її спроможності розширити свій вплив за межі існуючих кордонів. І для забезпечення цього вона використовуватиме будь-які засоби: від традиційних військових до інноваційних інформаційних, впливаючи тим самим на ідентичність та самовизначення як об'єктів своєї агресії, так і власного народу.